

Kitab Turjuman Al-Mustafid: Kajian Terhadap Ilmu Bilangan Ayat.

Dr Ahmad Baha' Mokhtar

Pensyarah Fakulti Usuluddin, Universiti Islam Sultan

Sharif Ali, Negara Brunei Darussalam.

baha.mokhtar@unissa.edu.bn

Vol.4, Issue 1 | January 2021

KATA KUNCI

Abdul Rauf al-Fansuri –
bilangan ayat al-Quran–
Turjuman al-Mustafid.

ABSTRAK

Syeikh Abdul Rauf al-Fansuri dan karyanya Turjuman al-Mustafid adalah tidak asing lagi dalam kalangan pengkaji-pengkaji Nusantara. Turjuman al-Mustafid merupakan sumbangan terbesar Syeikh Abdul Rauf kepada tamadun Melayu khususnya dalam bidang al-Quran dan ilmu-ilmu berkaitan dengannya. Ia merupakan terjemahan lengkap al-Quran dalam Bahasa Melayu yang pertama dihasilkan. Namun begitu, Turjuman al-Mustafid bukan semata-mata terjemahan al-Quran, karya ini turut dilengkapi dengan beberapa bidang ulum al-Quran yang lain seperti ilmu al-Qira'at dan ilmu al-Fawasil atau ilmu berkaitan bilangan ayat-ayat al-Quran bagi setiap surah. Walaupun karya ini telah banyak mendapat penelitian oleh ahli akademik, namun setakat yang diketahui belum terdapat kajian yang menyentuh topik ilmu al-Fawasil di dalam karya ini. Maka objektif kajian ini adalah untuk menonjolkan sumbangan Abdul Rauf al-Fansuri dalam bidang tersebut. Dalam menghasilkan kertas kerja ini kaedah perbandingan antara fakta dalam karya ini dengan riwayat-riwayat ulama bilangan ayat akan digunakan. Setelah itu, segala maklumat yang terkumpul akan dianalisis untuk mendapat satu rumusan keseluruhan. Kajian ini mendapati bahawa Syeikh Abdul Rauf al-Fansuri telah menyentuh bilangan-bilangan ayat bagi setiap surah. Pada sebahagian surah beliau menyatakan perbezaan tentang bilangan ayat dalam surah tersebut. Maka fakta ini menunjukkan bahawa beliau adalah antara ulama Melayu pertama yang menyentuh tentang bilangan ayat al-Quran atau ilmu al-Fawasil.

KEYWORDS

Abdul Rauf al-Fansuri –
number of Quranic
verses– Turjuman al-
Mustafid

ABSTRACT

Syeikh Abdul Rauf al-Fansuri and his writing Turjuman al-Mustafid are well known between researchers of this region. Turjuman al-Mustafid is Syeikh Abdul Rauf greatest contribution to Malay civilization especially in the Quranic field and the knowledge related to it. It is the first full Malay translation of the Quran has been published. However, Turjuman al-Mustafid is not just a translation of the Quran, yet this masterpiece was completed with other fields of Quranic sciences such as the knowledge of Qiraat and Fawasil or other knowledges related to the number of Quranic verses in every surah. Although this writing has been researched by academic members, as to this date, there are no research that touches on the knowledge of Fawasil existed in this masterpiece. Hence, the objective of this research is to bring up Abdul Rauf al-Fansuri's contribution in this field. In producing this paperwork, comparison methodology between facts in this

masterpiece and the scholars' narrations of the number of Quranic verses will be used. All the informations gathered are then to be analyzed to achieve a summary. This research found that Syeikh Abdul Rauf al-Fansuri has touched on the number of verses in every surah. In some surah, he has already stated the difference of the number of verses in that surah. Therefore, this fact shows that he was one of the first Malay scholars that touched on the number of Quranic verses or the knowledge of Fawasil.

Pengenalan Tokoh

Syeikh Abd Rauf al-Fansuri adalah anak jati Aceh yang lahir pada awal kurun ke tujuh belas Masihi.¹ Beliau dibesarkan dalam kalangan keluarga yang kuat berpegang dengan ajaran-ajaran agama.² Setelah beliau tamat menuntut ilmu daripada ulama tempatan beliau menyambung pelajarannya di Timur Tengah selama 19 tahun.³ Kemudian beliau dilantik menjadi mufti kerajaan Aceh Darussalam dengan gelaran "Qadi Malik al-Adil" pada tahun 1665 M. Beliau menyandang jawatan ini selama pemerintahan tiga ratu kerajaan Aceh Darussalam, iaitu Sultanah Sri Ratu Nurul Alam Naqiyatuddin (1675-1678 M), Sultanah Zakiyyatuddin Inayat Syah (1678-1688 M), dan Sri Ratu Kamalatuddin Syah (1688-1699 M).⁴ Dipercayai bahawa beliau telah kembali ke rahmatullah dalam pemerintahan Ratu ini antara tahun 1693-1695 M.⁵

Jumlah karya yang ditinggalkan oleh Abd Rauf tidak dapat dipastikan dengan tepat. Menurut kajian Mohd Syukri Yeoh Abdullah terdapat 56 judul karya beliau yang telah ditemui.⁶ Hasil karya beliau merangkumi pelbagai bidang ilmu, al-Quran, hadis, aqidah, fekah, tasawuf dan sejarah. Antara karya beliau yang terpenting dalam bidang al-Quran *Turjuman al-*

Mustafid dan dalam bidang sunnah *Syarh Latif 'ala Arba'in Hadithan li Imam al-Nawawi*.⁷

Kitab Tafsir Turjuman Al-Mustafid

Turjuman al-Mustafid adalah tafsir al-Quran yang pertama dalam bahasa Melayu. Pengaruh karya ini sangat luas. Pada suatu ketika dahulu ia pernah dicetak di beberapa buah negara. Antaranya: Istanbul, Singapura, Pulau Pinang dan Jakarta. Bahkan karya ini pernah dijumpai di Afrika Selatan dalam masyarakat Melayu di sana.⁸ Karya ini telah mendapat perhatian bukan sahaja dalam kalangan sarjana-sarjana Islam malah sarjana dari barat turut membuat kajian terhadapnya. Antara sarjana barat yang telah membuat kajian terhadap karya ini ialah [Peter G. Riddell](#) menurut beliau karya ini dihasilkan sekitar tahun 1675 Masihi.⁹

Karya ini bukan sahaja sebuah karya tafsir al-Quran lengkap yang pertama dalam bahasa, tetapi ia juga merupakan sebuah karya Nusantara dalam bahasa Melayu yang terawal menghuraikan tentang ilmu-ilmu berkaitan al-Quran seperti ilmu Qiraat dan tawjihnya dan ilmu al-Fawasil. Cetakan karya ini yang masih terdapat hingga ke hari ini ialah cetakan Kaherah: Mustafa al-Babi al-Halabi pada tahun 1951.

Berdasar kenyataan di akhir karya ini bahawa perbincangan ikhtilaf qiraat yang terdapat di dalamnya adalah tambahan daripada murid al-Fansuri yang bernama Baba Daud bin Agha Isma'il bin Agha Mustafa al-Jawi al-Rumi atas arahan daripada al-Fansuri.¹⁰ Ikhtilaf qiraat yang terdapat

¹ Para pengkaji tidak sepakat dalam menentukan tarikh lahir beliau. Lihat: Ahmad Baha' Bin Mokhtar (2008), "*Syarh Latif 'Ala Ara'In Hadithan Li Al-Imam Al-Nawawi Karangan Syeikh Abd Rauf Al-Fansuri: Satu Kajian Teks*" (Tesis MA Universiti Malaya Kuala Lumpur), h. 44.

² Zulkiple Abd. Ghani *et al.* (2005), *Dakwah Dan Etika Politik Di Malaysia*. Kuala Lumpur: Utusan Publication, h. 222.

³ Umdah al-Muhtajin Ila Suluk Maslak al-Mufarridin MS 1314 Pusat Manuskrip Melayu Perpustakaan Negara, h. 116.

⁴ Fairuzah bt. Hj. Basri (2002), "'Umdah al-Muhtajin ila Suluk Maslak al-Mufarridin: Satu Kajian Teks" (Kertas Projek, Jabatan Persuratan Melayu dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi), h. 18.

⁵ *Ibid.*

⁶ Mohd Syukri Yeoh Abdullah (2009), *Panduan Individu Menuju Jalan Allah*, Selangor: Universiti Kebangsaan Malaysia, h. 73.

⁷ Karya ini telah diterbitkan oleh Ahmad Baha' Bin Mokhtar (2016), *Syarh Latif 'Ala Ara'In Hadithan Li Al-Imam Al-Nawawi Karangan Syeikh Abd Rauf Al-Fansuri*. Brunei: Universiti Islam Sultan Sharif Ali.

⁸ Syahrizal (1995), "Syeikh Abdurrauf Syiah Kuala dan Corak Pemikiran Hukum Islam (Kajian Terhadap Kitab Mir'at al-Tullab Tentang Hakim Wanita)" (Kertas Projek, Institut Agama Islam Negeri Ar-Raniry Darussalam, Banda Aceh), h. 33.

⁹ Peter G. Riddell (2001), *Islam And The Malay-Indonesian World: Transmission And Responses*, London: C. Hurst & Co. Publishers, h. 161.

¹⁰ Abd Rauf al-Fansuri (1951), *Turjuman al-Mustafid*, Kaherah: Mustafa al-Babi al-Halabi, h. 610.

dalam karya ini adalah tiga riwayat daripada tujuh qiraat mutawatirah:

1. Qiraah Imam Nafi¹¹ melalui Riwayat Qalun¹²
2. Qiraah Abu `Amr¹³ melalui Riwayat al-Duri¹⁴
3. Qiraah `Asim¹⁵ melalui Riwayat Hafs¹⁶

Al-Fansuri tidak menyatakan di dalam karyanya sebab pemilihan tiga riwayat tersebut. Menurut pengkaji kemungkinan besar pemilihan tiga riwayat tersebut adalah kerana masih ramai pembacanya di negara-negara Islam pada ketika itu. Contohnya riwayat al-Duri masih menjadi bacaan di sebahagian tempat di negara Sudan, Chad, Nigeria dan Yaman hingga sekarang. Begitu juga riwayat Qalun masih digunakan di sebahagian tempat di Libya dan Tunisia.¹⁷ Manakala riwayat Hafs adalah riwayat yang paling luas tersebar di negara-negara Islam hingga ke hari ini.

Pengenalan Ilmu Al-Fawasil

Ilmu al-Fawasil adalah salah satu ilmu-ilmu yang berkait rapat dengan ilmu qira'at. Ilmu-ilmu yang berkait rapat dengan ilmu qira'at ialah ilmu Tajwid, ilmu Rasm al-Quran, ilmu Dabt al-Quran, ilmu al-Fawasil, ilmu waqaf dan ibtida'. Antara ilmu-ilmu tersebut yang paling jarang dibincangkan ialah ilmu al-Fawasil. Oleh sebab itu, masih ramai masyarakat yang tidak terdedah dengan ilmu ini. Kesan daripada kurang pengetahuan tentang ilmu ini tersebar fahaman dalam masyarakat hingga ke hari ini

¹¹ Nama penuh Imam Nāfi' ialah Nāfi' bin Abd al-Rahmān bin Abū Nu'aim al-Laisī. Beliau dilahirkan pada tahun 70 H dan wafat pada tahun 169 H di Madinah. Beliau berguru dengan 70 tabi'in. Lihat: Muhammad bin Muhammad al-Jazari (1997), *Tabaqat al-Qurra'*, T.T.P., j. 1, h. 105.

¹² Nama sebenar beliau ialah Abū Mūsā Isā bin Mīnā. Beliau di gelar Qālūn kerana baik dan bagus suaranya membaca al-Qur'an. Qālūn itu berasal dari bahasa Rumawi yang bermaksud baik. Beliau dilahirkan pada tahun 120 H dan wafat pada 220 H di Madinah. Lihat: Al-Jazari (1997), *ibid.*, h. 174.

¹³ Beliau ialah Zabban bin al-'ala bin Umar bin al-Iryan bin Abdullah bin al-Husin. Beliau dilahirkan pada tahun 68 H dan wafat di Kuffah pada tahun 154 H. Lihat: Al-Jazari (1997), *ibid.*, h. 91

¹⁴ Nama sebenar beliau ialah Hafs Bin `Umar Bin Abdul `Aziz. Beliau dilahirkan pada tahun 150 H dan wafat pada tahun 246 H. Lihat: Al-Jazari (1997), *ibid.*, h. 220.

¹⁵ Nama beliau ialah 'Asim bin Bahdalah Abi al-Najud al-Asadi. Beliau telah wafat pada tahun 127 H. Lihat: Al-Jazari (1997), *ibid.*, h. 75.

¹⁶ Nama sebenar beliau ialah Hafs bin Sulaiman bin al-Mughirah al-Asadi al-Kufi. Beliau dilahirkan pada tahun 90 H dan wafat pada tahun 180 H. Lihat: Al-Jazari (1997), *ibid.*, h. 141.

¹⁷ Ayman Baqalah (2009), *Tashil `Ilm al-Qiraat*, T.T., h. 130. Dan *Mushaf al-Qiraat Wa al-Tajwid* (Keterangan simbol warna bagi hukum tajwid dan ikhtilaf al-qiraat), Beirut: Mu'assasah al-Iman.

bahawa jumlah ayat al-Quran adalah 6,666. Sedangkan jumlah tersebut tidak terdapat di dalam mana-mana riwayat ulama yang terkenal dalam periwayatan bilangan ayat. Oleh itu, sumbangan Syeikh Abd Rauf al-Fansuri adalah satu usaha yang sangat penting dalam mengembangkan ilmu al-Fawasil di dalam masyarakat Melayu.

Perkataan al-Fawasil adalah kata jamak bagi al-Fasilah bermaksud pemisah. Dinamakan ilmu ini dengan ilmu al-Fawasil kerana ilmu ini membincangkan pemisah atau batasan-batasan antara ayat-ayat al-Quran.¹⁸ Sumber pengambilan ilmu ini adalah daripada hadis-hadis berkaitan cara bacaan, waqaf dan ibtida Nabi SAW. Tempat-tempat waqaf Nabi SAW yang tetap adalah dikira akhir ayat. Manakala tempat-tempat yang kadang kala baginda waqaf pada waktu lain baginda sambung. Tempat yang seumpama ini akan menjadi khilaf tentang statusnya. Sebahagian ulama menganggapnya akhir ayat dan sebahagian yang lain tidak dikira akhir ayat. Antara kepentingan mengetahui ilmu al-Fawasil kerana ia berkait rapat dengan hukum hakam. Contohnya, mazhab Shafi'i berpendapat tidak sah khutbah Jumaat melainkan dibaca¹⁹ satu ayat sempurna di dalamnya. Begitu juga berkaitan bacaan sunat selepas surah al-Fatihah. Ulama berpendapat untuk hasil sunat tersebut perlu dibaca sekurang-kurangnya tiga ayat pendek atau satu ayat panjang.²⁰ Maka hukum-hukum tersebut adalah berkaitan penentuan batasan ayat. Untuk mengetahui batasan setiap ayat seseorang perlu mempelajari ilmu al-Fawasil.

Kajian menunjukkan bahawa baginda Nabi SAW, para sahabat dan ulama selepas mereka sangat mengambil berat tentang ilmu al-Fawasil. Diriwayatkan bahawa para sahabat belajar al-Quran daripada Nabi SAW adalah mengikut bilangan ayat. Baginda mengajar mereka sepuluh ayat. Setelah dihafal dan diamalkan sepuluh ayat tersebut akan ditambah lagi sepuluh ayat yang baru.²¹ Selain itu, mereka juga mengambil berat tentang bilangan ayat yang dibaca di dalam solat diriwayatkan bahawa Ibn 'Umar, Ibn 'Abbas dan Siti 'Aisyah mengira-ngira jumlah ayat di dalam solat mereka.²² Manakala, dalam penulisan al-Quran tanda-tanda akhir ayat telah diambil perhatian. Pada peringkat awal penulisan mushaf tanda akhir ayat adalah menggunakan tiga titik. Kemudian selepasnya ditukar kepada tanda bulat. Setelah itu, diletak

¹⁸ Abd al-Fattah al-Qadi, *Fawasil al-Quran*, Majallah al-Jami'ah al-Islamiyyah, bil: 35, h. 3-4. Keluaran bulan: Zul Hijjah, 1396 H.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Abd al-Fattah al-Qadi, *Fawasil al-Quran*, Majallah al-Jami'ah al-Islamiyyah, bil: 35, h. 3-4. Keluaran bulan: Zul Hijjah, 1396 H.

²¹ Abu Amr Uthman bin Sa'id al-Dani (1994) al-Bayan fi `Adad al-Ay al-Quran, tahqiq: Ghanim al-Hamad al-Qadduri, Kuwait: Markaz al-Makhtutat, 33.

²² *Ibid.*, 41.

nombor ayat di dalam kotak sebagaimana yang ada di dalam mushaf-mushaf pada masa ini.²³

Bilangan Ayat Setiap Surah Al-Quran

Mengikut riwayat ulama yang menukilkan ilmu al-Fawasil bahawa periwayatan ilmu ini melalui enam riwayat sebagaimana yang diriwayatkan oleh Imam Abu Amr Uthman bin Sa'id al-Dani yang merupakan salah seorang ulama yang menjadi rujukan di dalam ilmu ini. Melalui karya beliau yang terkenal *al-Bayan fi `Adad al-Ay al-Quran* menyatakan riwayat ilmu al-Fawasil atau bilangan ayat-ayat al-Quran adalah riwayat Al-Madani al-Awwal, Al-Madani al-Akhir, Al-Makki, Al-Basri, Al-Shami dan Al-Kufi.²⁴ Maka di dalam jadual berikut disenaraikan bilangan ayat mengikut susunan tersebut. Manakala untuk melihat perbezaan antara riwayat-riwayat tersebut dengan jumlah bilangan yang terdapat di dalam kitab Turjuman al-Mustafid satu kolum khas disediakan. Kolum tersebut diberi tajuk "Turjuman". Bilangan yang disenaraikan di dalam kolum tersebut adalah bilangan yang terdapat di dalam kitab Turjuman. Di dalam kolum "Turujuman" adakalanya terdapat lebih daripada satu bilangan contohnya pada kolum "Turjuman" bagi surah al-An'am diletakkan nombor "165/166". Ini menunjukkan bahawa di dalam kitab Turjuman al-Mustafid menyatakan surah ini ada dua bilangan ayat.

²³ *Ibid.*, 3.

²⁴ Untuk mengetahui lebih lanjut tentang sanad bagi riwayat-riwayat tersebut boleh dirujuk: Abu Amr Uthman bin Sa'id al-Dani (1994) *al-Bayan fi `Adad al-Ay al-Quran*, tahqiq: Ghanim al-Hamad al-Qadduri, Kuwait: Markaz al-Makhtutat, 71-72.

Jadual Bilangan Ayat Bagi Setiap Surah

Bil.	Nama Surah	Al-Madani al-Awwal	Al-Madani al-Akhir	Al-Makki	Al-Basri	Al-Shami	Al-Kufi	Turjuman
1.	Al-Fatihah	7	7	7	7	7	7	7
2.	Al-Baqarah	285	285	285	287	285	286	286
3.	Ali-'Imran	200	200	200	200	200	200	200
4.	An-Nisa'	175	175	175	175	177	176	176/177
5.	Al-Maidah	122	122	122	123	122	120	120
6.	Al-An'am	167	167	167	166	166	165	165/166
7.	Al-A'raf	206	206	206	205	205	206	205/206
8.	Al-Anfal	76	76	76	76	77	75	75/76/77
9.	Al-Taubah	130	130	130	130	130	129	129/130
10.	Yunus	109	109	109	109	110	109	109/110
11.	Hud	122	121	121	121	122	123	122/123
12.	Yusuf	111	111	111	111	111	111	111
13.	Ar-Ra'd	44	44	44	45	47	43	43/44/45/46
14.	Ibrahim	54	54	54	51	55	52	51/52/54/55
15.	Al-Hijr	99	99	99	99	99	99	99
16.	An-Nahl	128	128	128	128	128	128	128
17.	Al-Isra'	110	110	110	110	110	111	110/111
18.	Al-Kahfi	105	105	105	111	106	110	111
19.	Maryam	98	99	99	98	98	98	98/99
20.	Toha	134	134	134	132	140	135	135/140/142 ²⁵
21.	Al-Anbiya'	111	111	111	111	111	112	111/112
22.	Al-Hajj	76	76	77	75	74	78	74/75/76/77/78
23.	Al-Mu'minun	119	119	119	119	119	118	118/119
24.	An-Nur	62	62	62	64	64	64	62/64
25.	Al-Furqan	77	77	77	77	77	77	77
26.	Asy-Syu'ara'	227	226	226	226	227	227	227
27.	An-Naml	95	95	95	94	94	93	93/94
28.	Al-Qasas	88	88	88	88	88	88	87/88
29.	Al-Ankabut	69	69	69	69	69	69	69
30.	Ar-Rum	60	59	59	60	60	60	59
31.	Luqman	33	33	33	34	34	34	34
32.	As-Sajadah	30	30	30	29	30	30	30
33.	Al-Ahzab	73	73	73	73	73	73	73
34.	Saba'	54	54	54	54	55	54	54
35.	Fatir	45	46	45	45	46	45	45
36.	Yasin	82	82	82	82	82	83	83
37.	As-Soffat	182	182	182	181	182	182	182
38.	Sod	86	86	86	85	86	88	86/88
39.	Az-Zumar	72	72	72	72	73	75	75
40.	Ghafir	84	84	84	82	86	85	85
41.	Fusilat	53	53	53	52	52	54	54

²⁵ Dalam keterangan di awal surah Ta ha terdapat jumlah 145. Kemungkinan besar ini adalah kesalahan cetakan. Jumlah yang benar adalah 140 kerana tiada bilangan 145 dalam riwayat ulama 'adad.

Bil.	Nama Surah	Al-Madani al-Awwal	Al-Madani al-Akhir	Al-Makki	Al-Basri	Al-Shami	Al-Kufi	Turjuman
42.	Asy-Syura	50	50	50	50	50	53	53
43.	Az-Zukhruf	89	89	89	89	88	89	89
44.	Ad-Dukhan	56	56	56	57	56	59	56/57/59
45.	Al-Jasiyah	36	36	36	36	36	37	37
46.	Al-Ahqaf	34	34	34	34	34	35	34/35
47.	Muhammad	39	39	39	40	39	38	38/39
48.	Al-Fath	29	29	29	29	29	29	29
49.	Al-Hujurat	18	18	18	18	18	18	18
50.	Qaf	45	45	45	45	45	45	45
51.	Az-Zariyat	60	60	60	60	60	60	60
52.	At-Tur	47	47	47	48	47	49	49
53.	An-Najm	61	61	61	61	61	62	62
54.	Al-Qamar	55	55	55	55	55	55	55
55.	Ar-Rahman	77	77	77	76	78	78	76/78
56.	Al-Waqiah	99	99	99	97	99	96	96/97/99
57.	Al-Hadid	28	28	28	29	28	29	29
58.	Al-Mujadilah	22	21	21	22	22	22	22
59.	Al-Hasyr	24	24	24	24	24	24	24
60.	Al-Mumtahanah	13	13	13	13	13	13	13
61.	Al-Saf	14	14	14	14	14	14	14 ²⁶
62.	Al-Jumu'ah	11	11	11	11	11	11	11
63.	Al-Munafiqun	11	11	11	11	11	11	11
64.	At-Taghabun	18	18	18	18	18	18	18
65.	Al-Talaq	12	12	12	11	12	12	12 ²⁷
66.	Al-Tahrim	12	12	12	12	12	12	12
67.	Al-Mulk	30	31	31	30	30	30	30
68.	Al-Qalam	52	52	52	52	52	52	52
69.	Al-Haqqah	52	52	52	51	51	52	52/51
70.	Al-Ma'arij	44	44	44	44	43	44	44
71.	Nuh	30	30	30	29	29	28	28/29 ²⁸
72.	Al-Jin	28	28	28	28	28	28	28
73.	Al-Muzammil	20	18	19	19	20	20	20/19
74.	Al-Muddaththir	56	55	55	56	55	56	56/55
75.	Al-Qiyamah	39	39	39	39	39	40	40
76.	Al-Insan	31	31	31	31	31	31	31
77.	Al-Mursalat	50	50	50	50	50	50	50
78.	An-Naba'	40	40	40	41	40	40	40

²⁶ Bagi surah al-Saff terdapat perbezaan antara kenyataan di dalam bahasa Arab dengan bahasa Melayu. kenyataan di dalam bahasa Arab ditulis bilangan ayat surah ini 24. Manakala di dalam bahasa Melayu pula disebut 14 ayat. Setelah merujuk semua riwayat di dapati bahawa semua riwayat sepakat surah ini hanya 14 ayat. Oleh itu, kemungkinan bilangan 24 adalah kesilapan cetakan.

²⁷ Bagi surah al-Talaq terdapat perbezaan antara kenyataan di dalam bahasa Arab dengan bahasa Melayu. kenyataan di dalam bahasa Arab ditulis bilangan ayat surah ini 12. Manakala di dalam bahasa Melayu pula disebut 13 ayat. Setelah merujuk semua riwayat di dapati bahawa semua riwayat sepakat surah ini sama ada 11 atau 12 ayat. Oleh itu, kemungkinan bilangan 13 adalah kesilapan cetakan.

²⁸ Bagi surah Nuh terdapat perbezaan antara kenyataan di dalam bahasa Arab dengan bahasa Melayu. Kenyataan di dalam bahasa Arab bilangan ayat surah ini 22 ayat. Manakala di dalam bahasa Melayu pula disebut 28/29 ayat. Setelah merujuk semua riwayat di dapati bahawa terdapat tiga riwayat 28/29/30. Oleh itu, kemungkinan bilangan 22 adalah kesilapan cetakan.

Bil.	Nama Surah	Al-Madani al-Awwal	Al-Madani al-Akhir	Al-Makki	Al-Basri	Al-Shami	Al-Kufi	Turjuman
79.	An-Nazi'at	45	45	45	45	45	46	46
80.	'Abasa	42	42	42	41	40	42	42
81.	At-Takwir	29	29	29	29	29	29	29
82.	Al-Infitar	19	19	19	19	19	19	19
83.	Al-Mutaffifin	36	36	36	36	36	36	36
84.	Al-Insyiqaq	25	25	25	23	23	25	25/23
85.	Al-Buruj	22	22	22	22	22	22	22
86.	At-Tariq	16	17	17	17	17	17	17
87.	Al-A'la	19	19	19	19	19	19	19
88.	Al-Ghasyiyah	26	26	26	26	26	26	26
89.	Al-Fajr	33	33	33	29	30	30	30
90.	Al-Balad	20	20	20	20	20	20	20
91.	Asy-Syams	16	15	15	15	15	15	15
92.	Al-Lail	21	21	21	21	21	21	21
93.	Ad-Duha	11	11	11	11	11	11	11
94.	Al-Insyirah	8	8	8	8	8	8	8
95.	At-Tiin	8	8	8	8	8	8	8
96.	Al-'Alaq	20	20	20	19	18	19	19
97.	Al-Qadr	5	5	6	5	6	5	5/6
98.	Al-Bayyinah	8	8	8	9	9	8	8
99.	Al-Zalzalah	8	9	9	9	9	8	8
100.	Al-'Adiyaat	11	11	11	11	11	11	11
101.	Al-Qari'ah	10	10	10	8	8	11	11/8
102.	At-Takasur	8	8	8	8	8	8	8
103.	Al-'Asr	3	3	3	3	3	3	3
104.	Al-Humazah	9	9	9	9	9	9	9
105.	Al-Fil	5	5	5	5	5	5	5
106.	Quraisy	5	5	5	4	4	4	4
107.	Al-Maa'un	6	6	6	7	6	7	7/6
108.	Al-Kausar	3	3	3	3	3	3	3
109.	Al-Kaafirun	6	6	6	6	6	6	6
110.	An-Nasr	3	3	3	3	3	3	3
111.	Al-Lahab	5	5	5	5	5	5	5
112.	Al-Ikhlash	4	4	5	4	5	4	4/5
113.	Al-Falaq	5	5	5	5	5	5	5
114.	Al-Nas	6	6	7	6	7	6	6

Analisis Bilangan Ayat Dalam Tafsir Turjuman Al-Mustafid

Daripada jadual yang telah dikemukakan di atas, dapat dilihat bahawa kitab Tafsir Turjuman al-Mustafid telah menyenaraikan bilangan ayat bagi semua surah-surah al-Quran. Namun begitu, metode yang digunakan dalam penerangan bilangan ayat adalah sangat ringkas. Contoh: "ini surah al-A'raf ... iaitu dua

ratus lima atau enam ayat...".²⁹ Berdasarkan petikan ini, Tafsir Turjuman al-Mustafid hanya menyebut bilangan ayat bagi sesuatu surah tanpa menyandarkannya kepada mana-mana riwayat. Penggunaan perkataan "atau" adalah bagi menyatakan perbezaan bilangan ayat bagi sesuatu surah. Begitu juga, dapat dilihat daripada contoh di atas bahawa Tafsir Turjuman al-Mustafid tidak

²⁹ Al-Fansuri (1951), *Turjuman al-Mustafid*, h. 152.

menyatakan rujukan atau sumber petikan bilangan-bilangan ayat tersebut.

Kajian ini juga mendapati bahawa senarai bilangan ayat bagi setiap surah yang tercatat di dalam *Tafsir Turjuman al-Mustafid* adalah menepati riwayat-riwayat di dalam kitab ilmu al-Fawasil. Tidak terdapat bilangan ayat yang dinyatakan di dalam karya ini yang bercanggah dengan riwayat ulama ilmu al-Fawasil. Hanya terdapat kesalahan cetakan tentang bilangan ayat bagi beberapa surah, sebagaimana yang akan dijelaskan nama-nama surah berkaitan.

Selain itu, jadual di atas juga menunjukkan bahawa Tafsir Turjuman al-Mustafid tidak menyatakan semua riwayat bilangan ayat di dalam sesuatu surah. Contohnya, kenyataan bilangan ayat bagi surah al-Baqarah "ini surah al-Baqarah iaitu dua ratus delapan puluh enam ayat...". Daripada kenyataan ini mendapati Tafsir Turjuman al-Mustafid hanya menyatakan satu bilangan sahaja bagi surah al-Baqarah iaitu 286 ayat. Sedangkan menurut riwayat ulama ilmu al-Fawasil, surah al-Baqarah mempunyai dua bilangan ayat. Riwayat Al-Madani al-Awwal, al-Madani al-Akhir dan al-Makki meriwayatkan 285 ayat. Manakala menurut bilangan al-Basri, al-Shami dan al-Kufi meriwayatkan 286 ayat.³⁰

Kajian ini mendapati beberapa percanggahan kenyataan dalam bahasa Arab dengan kenyataan di dalam bahasa Melayu. Contohnya kenyataan bilangan ayat bagi surah al-Nisa' dalam bahasa Arab dinyatakan "سورة النساء... وهي مائة وست وسبعون آية"³¹ bermaksud: surah al-Nisa' ... ialah seratus tujuh puluh enam ayat. Manakala kenyataan di dalam bahasa Melayu: "Ini surah al-Nisa' ... dan iaitu seratus tujuh puluh tujuh ayat".³² Daripada petikan jelas percanggahan antara kedua-dua kenyataan. Dalam bahasa Arab menyatakan bilangan ayat-ayat di dalam surah al-Nisa' 176. Manakala di dalam bahasa Melayu menyatakan 177. Namun begitu, setelah merujuk kepada riwayat-riwayat ulama ilmu al-Fawasil mendapati kedua-dua bilangan tersebut menepati riwayat di dalam ilmu al-Fawasil.³³ Sila rujuk bilangan ayat bagi surah al-Nisa' di dalam jadual di atas. Perbezaan antara kenyataan di dalam bahasa Arab dan kenyataan di dalam bahasa Melayu berlaku di dalam surah al-Nisa', al-An'am, al-Taubah, Maryam, al-Rahman, al-Haqqah, al-Muzammil, al-Muddaththir, al-Insyiqaq, al-Qadr, al-Qari'ah, al-Ma'un dan al-Ikhlash. Walau bagaimanapun kesemuanya menepati riwayat ulama ilmu al-Fawasil.

Selain itu, terdapat tiga kenyataan di dalam bahasa Arab yang dianggap salah cetak iaitu di dalam surah al-Saff, al-Talaq dan Nuh:

1. **Surah al-Saff:** Kenyataan di dalam bahasa Arab bagi surah al-Saff: "سورة الصف مدنية وهي أربع وعشرون آية" Manakala kenyataan dalam bahasa Melayu: "Ini surah al-Saff ... iaitu empat belas ayat...".³⁴ Tiada riwayat yang meriwayatkan surah ini dengan 24 ayat.³⁵

2. **Surah al-Talaq:** Kenyataan dalam Bahasa Arab: "سورة الطلاق مدنية، وهي اثنتا عشرة آية". Manakala kenyataan dalam bahasa Melayu: "Ini surah Talaq ... iaitu tiga belas ayat...".³⁶ Tidak terdapat riwayat dengan 13 ayat bagi surah ini.³⁷

3. **Surah Nuh:** Kenyataan dalam Bahasa Arab: "سورة نوح عليه السلام مكية وهي اثنتان وعشرون آية", Manakala kenyataan dalam bahasa Melayu: "Ini surah Nuh 'alayhissalam ... iaitu dua puluh delapan atau dua puluh sembilan ayat...".³⁸ Kenyataan dalam bahasa Arab jumlah ayat surah ini adalah 22 ayat adalah bercanggah dengan semua riwayat.³⁹

Ketiga-tiga pecanggahan ini boleh dianggap salah cetak kerana tidak ada satu riwayat pun yang meriwayatkan bilangan tersebut. Rujuk bilangan ayat-ayat di dalam surah-surah tersebut di dalam jadual di atas.

Kesimpulan

Daripada perbincangan di atas dapat disimpulkan bahawa kitab *Turjuman al-Mustafid* adalah sebuah karya yang bukan sahaja membincangkan tentang tafsir al-Quran. Karya tersebut turut menghuraikan tentang beberapa topik ilmu-ilmu al-Quran yang lain. Antaranya ilmu al-Qir'at dan al-Fawasil. Bagi ilmu al-Fawasil, karya tersebut telah menyenaraikan semua bilangan ayat-ayat bagi setiap surah. Walaupun tidak disenaraikan semua riwayat-riwayat berkaitan bilangan ayat, namun maklumat yang ada sudah cukup untuk memberi gambaran kepada pembaca bahawa terdapat perbezaan bilangan ayat sebagaimana terdapat perbezaan qira'at. Selain itu, dapat dilihat usaha yang dilakukan oleh Syeikh Abdul Rauf adalah satu usaha yang penting bagi menyebarkan ilmu berkaitan bilangan ayat. Sekali gus, karya ini boleh dianggap karya yang pertama dalam bahasa Melayu membicarakan tentang bilangan-bilangan ayat bagi setiap surah. Dan kajian ini adalah kajian pertama yang menyentuh sumbangan Syeikh Abdul Rauf al-Fansuri dalam bidang ilmu al-Fawasil.

³⁴ Al-Fansuri (1951), *Turjuman al-Mustafid*, h.552

³⁵ Al-Dani (1994) *al-Bayan fi `Adad al-Ay al-Quran*, 249.

³⁶ Al-Fansuri (1951), *Turjuman al-Mustafid*, h.572

³⁷ Al-Dani (1994) *al-Bayan fi `Adad al-Ay al-Quran*, 245.

³⁸ Al-Fansuri (1951), *Turjuman al-Mustafid*, h.572

³⁹ Al-Dani (1994) *al-Bayan fi `Adad al-Ay al-Quran*, 255.

³⁰ Al-Dani (1994) *al-Bayan fi `Adad al-Ay al-Quran*, 140.

³¹ Al-Fansuri (1951), *Turjuman al-Mustafid*, h.78

³² *Ibid*, h.79

³³ Al-Dani (1994) *al-Bayan fi `Adad al-Ay al-Quran*, 146.

Bibliografi

- `Umdah al-Muhtajin Ila Suluk Maslak al-Mufarridin
MS 1314 Pusat Manuskrip Melayu
Perpustakaan Negara.
- Abd al-Fattah al-Qadi, Fawasil al-Quran, Majallah al-
Jami'ah al-Islamiyyah, bil: 35, Keluaran bulan:
Zul Hijjah, 1396 H.
- Abd Rauf al-Fansuri (1951), Turjuman al-Mustafid,
Kaheerah: Mustafa al-Babi al-Halabi.
- Abu Amr Uthman bin Sa'id al-Dani (1994) al-Bayan fi
`Adad al-Ay al-Quran, tahqiq: Ghanim al-
Hamad al-Qadduri, Kuwiat: Markaz al-
Makhtutat.
- Ayman Baqalah (2009), Tashil `Ilm al-Qiraat, T.T.
- Fairuzah bt. Hj. Basri (2002), "'Umdah al-Muhtajin ila
Suluk Maslak al-Mufarridin: Satu Kajian Teks"
(Kertas Projek, Jabatan Persuratan Melayu
dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan
Malaysia, Bangi).
- Muhammd bin Muhammad al-Jazari (1997), Tabaqat
al-Qurra', T.T.P.
- Peter G. Riddell (2001), *Islam And The Malay-
Indonesian World: Transmission And
Responses*, London: C. Hurst & Co. Publishers.
- Syahrizal (1995), "Syeikh Abdurrauf Syiah Kuala dan
Corak Pemikiran Hukum Islam (Kajian
Terhadap Kitab Mir'at al-Tullab Tentang
Hakim Wanita)" (Kertas Projek, Institut
Agama Islam Negeri Ar-Raniry Darussalam,
Banda Aceh).
- W. Mohd. Shaghir Abdullah (1991), *Khazanah Karya
Pusaka Asia Tenggara*, Kuala Lumpur:
Khazanah Fatimiyyah.
- Zulkiple Abd. Ghani et al. (2005), *Dakwah Dan Etika
Politik Di Malaysia*. Kuala Lumpur: Utusan
Publication.